

**ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIŢ” CLUJ-NAPOCA**

Valentin V. Popescu

IDEI SOCIAL POLITICE ŞI FILOSOFICE LA ALEXANDRU MOCIONI

(Rezumatul tezei de doctorat)

**CONDUCĂTOR ŞTIINŢIFIC
CERCETĂTOR ŞTIINŢIFIC PRINCIPAL I
DR. GELU NEAMŢU**

**CLUJ-NAPOCA
2007**

CUPRINS

Surse bibliografice. Motivația lucrării	pag 3
II Familia Mocioni	pag 4
III Scurt istoric asupra istorie Transilvaniei și Banatului	pag 4
IV Crearea Partidului Național Român.....	pag 5
V Activitatea parlamentară a lui Alexandru Mocioni.....	pag 5
VI Națiunea în viziunea lui Alexandru Mocioni.....	pag 6
VII Colaborarea cu alte națiuni.....	pag 7
VIII Legea municipiilor.....	pag 7
IX Democrația și votul universal în viziunea lui Alexandru Mocioni.....	pag 8
X Concepția despre parlament.....	pag 8
XI Ideea dreptului natural.....	pag 8
XII Activitatea politică a lui Alexandru Mocioni după retragerea din parlament (1872)	pag 8
XIII Atitudinea lui Alexandru Mocioni față de Memorandum.....	pag 9
XIV Concepția lui Alexandru Mocioni despre națiune.....	pag 10
XV Concepția despre societate	pag 10
XVI Ideile filosofice	pag 11
Concluzii	pag 11
Bibliografie selectivă.....	pag 12

Surse bibliografice. Motivația lucrării

Despre viața și activitatea lui Alexandru Mocioni s-a scris relativ puțin și incomplet. După moartea sa, pe la începutul secolului XX, activitatea politică și opera filosofică a acestui bărbat cu a cărui minte ne putem mândri, după cum spune Iorga, a fost pusă în lumină de colaboratorul său mai tânăr, Valeriu Braniște. În 1939 a apărut „Monografia familiei Mocioni” a lui Teodor Botiș, care folosește în lucrare cam tot ce s-a scris până atunci despre ilustrul om politic și gânditor bănățean. Sociologul George Em. Marica se ocupă în studiul său despre Alexandru Mocioni numai de o anumită latură a activității, cea de gânditor social-politic. În privința discursurilor din parlamentul Ungariei am folosit monumentală operă a lui Teodor Victor Păcățian *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, volumele I-VIII, „Az 1865 december – 10 – dikere hirdetett orszaggyules Nyomtatványai Képviselelahoz – Naplo – III” și „Az 1892 evi februar ho 18-ara hirdett Orszaggyules képviselohazanak naploja, Budapest, 1893, XIII” (rezumate ale jurnalului Adunării Deputaților din Parlamentul Ungariei).

De asemenea ne-au fost de mare ajutor următoarele lucrări ale lui Alexandru Mocioni: „Conștiința națională” (publicată în Almanahul Societății „România Jună” din Viena, 1883), „Libertatea Presei”(în „Rumaniche Revue”, 1883), „Problema vieții” (publicată în Almanahul Societății „Petru Maior”, Budapesta 1901), „Religiune și știință”, studiu asupra raportului lor (conferința publică susținută de dr. Vasile Braniște la adunarea generală a Asociațiunii, ținută la Sibiu în ziua de 11/24 august 1905). Am folosit o bogată presă de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, între care amintim „Albina”, „Federețiunea”, „Drapelul”, „Tribuna poporului”, „Tribuna”, „Gazeta de Transilvania”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Dreptatea”, „Tribuna Orăștiei” și „Orientul latin”. Am cercetat corespondența aflată la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca între care fondul Francisc Hossu-Longin, dr. Ioan Rațiu, dr. Vasile Lucaciu, fondul George Pop de Băsești.

În lucrarea de față se încearcă o sinteză asupra întregii activități a lui Alexandru Mocioni.

Pentru a contura cât mai precis contribuția sa la dezvoltarea ideilor social-politice și filozofice, am procedat la o trecere în revistă cronologică a scrierilor sale, a discursurilor sale parlamentare, a articolelor sale din presă și a unor scrisori trimise unor personalități politice. Scopul acestei lucrări este fixarea locului lui Alexandru Mocioni în cadrul curentului național democratic transilvănean și a rolului său în formarea intelectualității române și a unui climat filosofic care a constituit baza construcțiilor teoretice din prima jumătate a acestui secol în această provincie românească.

Alexandru Mocioni(1841-1909) a fost una dintre cele mai luminate și mai reprezentative figuri din viața politică a românilor din Transilvania și Banat după anul 1860.

Lucrarea de față încearcă să readucă în conștiința contemporană pe unul din membrii elitei românești din veacul al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, lider al mișcării naționale românești, mai puțin vehiculat de istoriografia românească, deși prin gândirea sa filosofică s-a dovedit poate cel dintâi care a teoretizat „statul de drept” în spațiul de gândire și cultură românesc.

Tocmai din această perspectivă el a fost reținut de gânditori politici și sociologi maghiari, ca de exemplu Oskar Iaszi și a impus respect în parlamentul Ungariei. Atenția gânditorilor maghiari de orientare liberală s-a datorat și faptului că Alexandru Mocioni intransigent în a apăra drepturile românilor, a militat pentru spiritul de toleranță interetnic, sesizând și argumentând că ruina statului dualist va fi cauzată de intoleranța guvernărilor maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea.

Lucrarea se vrea utilă și actuală prin sublinierile privind concepția lui Alexandru Mocioni asupra parlamentarismului și rolului său și mai cu seamă pe necesitatea realizării unui stat de drept pe baza separației puterilor. Alexandru Mocioni era convins că prin instituirea unui stat de democrație reală în Ungaria dualistă se putea realiza emanciparea națională a românilor transilvăneni.

Alexandru Mocioni a fost doctrinarul și teoreticianul politicii naționale a românilor, gânditor politic al cauzei românești.

Între ideile social politice ale lui putem enumera: egalitatea în drepturi pentru popoarele din imperiu, soluționarea problemei naționale, sentimentul național, ideea națională, conștiința națională, critica dualismului, negarea supremației națiunii maghiare, educarea politică a românilor, formarea conștiinței politice a românilor, problema votului universal, triumful politicii dreptului, educarea culturală a poporului român, gravitarea Transilvaniei spre România, dar mai ales lupta pentru libertate națională.

Activitatea politică a lui Alexandru Mocioni, ideile democrației și libertății, au fost rezultatul analizei profunde a relațiilor sociale din Transilvania și Banat după 1860. Principala sa idee politică, legată de legile progresului omenesc a fost aceea de rezolvare a problemei naționale a românilor în sec. al XIX-lea.

A stat în atenția sa ca o preocupare constantă concepția despre națiune, conștiința națională, soluționarea problemei naționale și o lege justă a naționalităților, critica dualismului și negarea supremației altor națiuni în cadrul monarhiei austro-ungare. El cerea egalitate în drepturi pentru toate popoarele din imperiu. Crediința lui este că în această perioadă constituirea „Partidei politice naționale”, trebuie să stea la baza luptei naționale din imperiu. De asemenea se preocupa de formarea conștiinței politice a românilor și de educarea lor politică. Înțelegea necesitatea luptei comune în Parlament cu națiunile nemaghiare. Este un mare democrat, un om al legii, care cerea libertatea presei, a dreptului de întrunire și asociere, o lege electorală corectă și mai ales votul universal. A susținut că rezolvarea problemelor se poate face doar în Parlament prin intermediul legii. După 1900 Alexandru Mocioni activează pentru

educarea culturală a poporului român din Transilvania și Banat, pentru dezvoltarea conștiinței politice și naționale și vede cu claritate că singurul centru de gravitate natural este spre România. Activitatea parlamentară a deputaților români și, în primul rând a lui Alexandru Mocioni era centrată pe problema națională, pentru rezolvarea ei justă la nivelul altor țări europene

II Familia Mocioni

Alexandru Mocioni face parte din acel grup de familii macedo-române care, datorită vitregiilor istorice, s-au stabilit în Țările Române, Transilvania, Ungaria sau Austria remarcându-se ca oameni viteji și destoinici. Această familie e una dintre cele mai distinse familii române dintre Tisa și Carpați, o familie care a intrat în istorie. Informațiile asupra familiei Mocioni pe care le folosim aici le-am găsit în bogata monografie a lui Teodor Botiș. De asemenea ample informații asupra românilor sud dunăreni se află în cartea lui I. Casagiani “Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică care arată că numele de Mucană, Muceană, Mucan, Mocian, sunt nume sub care se înțeleg românii din provincial Asproptom din Tesalia nord-apuseană.

S-a născut la 4 noiembrie 1841 la Pesta. Este fiul lui Mihai și Ecaterina Mocioni. Studiile secundare le-a făcut la liceul călugărilor Piarști din Pesta, iar cele juridice, începute la Universitatea din Pesta, unde a stat un an, sunt continuate timp de 3 ani la Viena și terminate la Gratz, unde și-a luat și doctoratul,

Alexandru Mocioni ar fi vrut să studieze filosofia, dar moda vremii și tradiția familiei l-au silit să urmeze dreptul. Sfatul de a continua studiile de drept l-a primit și de la renumitul profesor de filosofie Zimmermann. Filosofia a rămas pentru el o preocupare constantă pentru toată viața. Atât discursurile parlamentare, cât și scrisorile sale vădesc o cultură filosofică serioasă.

Activitatea politică a lui Alexandru Mocioni, desfășurată într-o perioadă postrevoluționară, plină de prefaceri, atât pe plan european cât și în cadrul monarhiei austro-ungare, a fost consecventă urmând linia unei concepții politice care avea la bază ideea progresiste însușite în universitățile și cercurile culturale ale vremii, dar și în atmosfera familiei sale care a dat oameni de seamă, luptători și buni patrioți în fiecare generație a ei.

Intransigența și principialitatea, caracteristici ale întregii sale activități pe tărâmul obștesc, sunt rezultatul unei analize profunde a realităților sociale din Transilvania celei de-a doua jumătăți a veacului al XIX-lea și prima decadă a secolului al XX-lea.

III Scurt istoric asupra istorie Transilvaniei și Banatului

În timpul regimului dualist, 1867-1918, majoritatea românilor din monarhie, respectiv cei din Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania se aflau în partea maghiară a imperiului; cei din Bucovina rămăneau sub autoritatea guvernului de la Viena. Românii din Ungaria de după 1867 erau activiști.

Dacă în secolul al XIX-lea, elita politică românească din Transilvani se orienta doar în cadrul unei monarhii austriece puternice, care să-i asigure dezvoltarea națională, către 1900, această credință se va eroda, apărând ideea de unire cu România, lucru concretizat prin unirea de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918.

Anul 1869 a însemnat constituirea celor două partide naționale, care grupează într-o structură politică modernă elita românească: Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria, condus de Alexandru Mocioni, și Partidul Național al Românilor din Transilvania, în frunte cu Ilie Macelariu. Datorită faptului că nu au recunoscut dualismul, tactica adoptată de ardeleni era pasivismul politic respectiv neparticiparea la alegerile parlamentare. Românii din părțile vestice, în schimb, adoptă activismul, ei nu contestă, în principiu, apartenența lor administrativ-teritorială la Ungaria, ci doar atitudinea Ungariei față de naționalități, nerecunoașterea lor ca entitate autonomă cu drepturi colective.

În anul 1881 cele două partide ale românilor din monarhia austro-ungară, se unesc într-un singur partid, numit Partidul Național Român, care a adoptat un program respectat până în 1905.

În 1869 Alexandru Mocioni a subliniat necesitatea absolută de a se încheia politica națională a românilor în cadrele unui partid național politic bine definit, cu program apt de a-l înălța la rangul unui factor politic în Dietă. Totuși el nu a luat parte în zilele de 12-14 mai 1881 la unirea celor două partide naționale românești din Banat și din Transilvania, eveniment ce a avut loc la Sibiu. Absența sa de la Conferința Națională este motivată “cu ferma sa convingere că nici atmosfera, nici timpul nu sunt încă potrivite pentru aplanarea marilor divergențe de principii, neînțelegeri și ezitări în conducerea politică a partidelor până atunci existente în Ardeal cât și în Banat și Țara Ungurească, precum și a marilor contraste observate în sânul acestor partide, care l-au constrâns, la timpul său, să renunțe la viațapolitică activă.”

Acest program e intransigent și nu lasă nici o apropiere de un posibil dialog cu guvernul. Tactica adoptată în 1881 rămâne activismul pentru bănățeni și pasivismul pentru ardeleni. Dar după 1887 și bănățenii trec la pasivism datorită rezultatelor slabe obținute în alegerile parlamentare. Se observă radicalizarea naționalismului românesc. Începând cu anul 1884, odată cu apariția gazetei Tribuna, de la Sibiu, se afirmă o nouă generație numită “Tribuniști”, reprezentată de Ioan Slavici și Eugen Brote. Tribuniștii se orientează spre o colaborare cu celelalte națiuni din Ungaria și au în vedere o reorganizare a imperiului pe baza autonomiei etnice, prefigurând astfel proiectele de după 1900 ale “federaliștilor”.

În 1892 a debutat în Transilvania acțiunea memorandistă care făcea o aspră critică politicii guvernelor de la Budapesta și care a găsit un amplu ecou intern și internațional al demersului lor. Memorandul a reprezentat apogeul politicii românești de tip tradițional, bazată pe pasivism și pe nerecunoașterea dualismului. În același timp el a evidențiat însă și impasul în care ajunsese mișcarea românească printr-o asemenea politică. Era clar că pasivismul nu oferea nici un rezultat concret în vederea realizării atingerii unui scop politic național. Erau de fapt două metode de luptă: activiștii cereau să se lupte în și prin parlament, iar pasiviștii în afara și împotriva lui.

După 1895 tinerii tribuniști solicită schimbarea tacticii partidului și trecerii la activismul politic. Acest lucru s-a petrecut deoarece societatea românească din imperiu începuse să se dezvolte în mod remarcabil economic și cultural, iar reprezentanții românilor cereau activism politic pentru promovarea intereselor colective sau particulare. Existența unei burghezii românești în plin avânt economic face să se cristalizeze activismul politic în jurul unor instituții de credit. Se afirmă o pătură țărănească proprietară de pământ care putea să recepteze alături de alte categorii sociale un program politico-național elaborat. Conferința națională PNR din 1905 va decide trecerea la activism elaborând un nou program al partidului. Conducerea partidului e alcătuită din lideri de seamă între care Vasile Goldiș, Ștefan Ciceo-Pop, Iuliu Maniu, Aurel Vlad. Alături de ei există o grupare mai radicală a “tinerilor oțeliți” avându-l în frunte pe Octavian Goga.

IV Crearea Partidului Național Român

Cel care a înțeles necesitatea organizării românilor din Banat și Ungaria într-un partid politic a fost Alexandru Mocioni

În lupta politică și organizarea alegerilor „cuvântul candidaților pentru programul și partida națională s-a propus înființarea unui comitet central conducător și filiale prin cercuri.”

Partidul național avea un comitet central cu sediul la Timișoara și comitete naționale în fiecare comitat cu populație românească și cercuale în fiecare cerc electoral cu populație românească. Conferința de la Timișoara a fost o acțiune reușită de punere în practică a ideilor lui Alexandru Mocioni. La 27 ani el este ales președintele Partidului Național. Programul partidului a fost elaborat cu ajutorul lui Vincențiu Babeș. Organizatoric, noul partid trebuia să aibă un comitet național central cu sediul la Timișoara, comitete naționale în fiecare comitat și comitete cercuale în fiecare circumscripție electorală unde exista populație românească.

Programul adoptat cuprindea nouă puncte din care cele mai importante sunt: recăștigarea autonomiei Transilvaniei, folosirea limbii române în administrație și în justiție în ținuturile locuite de români, precum și numirea în aceleși ținuturi, de funcționari români sau care cunosc bine limba română, revizuirea legii naționalităților într-un spirit mai favorabil lor, lupta împotriva tendințelor de asuprire națională și maghiarizare forțată, lărgirea dreptului de vot, fie asupra tuturor cetățenilor care plătesc o contribuție directă, fie introducându-se chiar votul universal, și un punct important care prevedea conlucrarea frățească “cu toți aceia care mai vârtos vor ținea cont de interesele și bunăstarea poporului peste tot”.

V Activitatea parlamentară a lui Alexandru Mocioni

În 1865 Alexandru Mocioni intră în viața politică a Ungariei. Încă înainte de 24 de ani a fost candidat de deputat de Rittberg contra unui mare proprietar Wirkner al cărui tată era consilier guvernamental în Viena. Cu toate presiunile celor care îl susțineau pe contracandidat tânărul Alexandru Mocioni a fost ales cu o majoritate covârșitoare de voturi, dar contestat pentru că nu avea încă 24 de ani.

Primul discurs în Dietă a fost rostit de Alexandru Mocioni la 15 decembrie 1866 cu ocazia unei adrese către împărat. El sprijină moțiunea Stratimirovici-Gojdu, prin care se cerea înlocuirea din adresă a cuvintelor “națiunea maghiară” cu “patria noastră”. În cuvântul său Alexandru Mocioni spunea: rezervându-mi să vorbesc aici românește, în limba mea maternă, folosesc de astă dată limba maghiară, numai din motive de oportunitate.

Apoi el precizează despre dilema expresiei de “națiune maghiară”, pentru că prin ea ori se înțelege cum că numai maghiarii adesea sau că reprezentațiunea tuturor locuitorilor țării, care însă sunt maghiari, prin urmare, în orice caz, expresia “națiunea maghiară” nu exprimă adevărul. Tot în parlamentu maghiar Alexandru Mocioni face o strălucită demonstrație asupra a ceea ce el și deputații români din parlamentul ungar înțeleg prin definierea termenului de națiune. el arată că “într-un stat constituțional unde există o singură națiune, numirea genetică a acestui popor nu numai că e de prisos, dar nici ca e îndătinată. În Ungaria, unde sunt mai multe națiuni laolaltă, a numi toate aceste națiuni *cu numirea genetică a națiunii care e în minoritate, cel puțin, nu e cale!*” Vorbitorul arată că această denumire atacă “simțul nostru național, prin prisma adresei de față chiar ele, națiunile, ar sancționa acest lucru.”

În dezbaterile duse în parlament cu prilejul prezentării pozițiilor față de legea naționalităților se observă foarte clar lupta dintre aristocrația maghiară și reprezentanții naționalităților care în virtutea afirmării și emancipării naționale, caracteristică secolului al XIX-lea, lupta pentru libertatea națională, lucru accentual de Alexandru Mocioni.

Alexandru Mocioni a pledat pe argumentarea logică pe care le furniza dreptul popoarelor de a se dezvolta în mod nestânjenit. Acesta este un principiu fundamental pe care civilizația europeană l-a afirmat pentru statomnicirea unor relații de cooperare între națiuni. Proiectul de lege prezentat, argumentat, susținut, și apărat de Mocioni arăta că parlamentul nu poate rezolva problemele naționale decât pe bază de drept. În acest fel Mocioni a atins prin intervenția

sa una dintre problemele (nerezolvată din 1867 până în 1918) statului multinațional austro-ungar. El a stabilit o corelație între libertatea națională și existența statului austro-ungar, argumentând că în perioada mișcărilor naționale care au cuprins Europa, limba naționalităților va exercita o influență hotărâtoare asupra existenței statului.

În ședința din 24 noiembrie 1869 Ilie Macelariu prezintă un proiect de rezoluțiune în problema reuniunii Transilvaniei cu Ungaria, elaborat de Alexandru Mocioni prin care se cerea ca parlamentul să declare că nu este momentul să se ocupe de legile de uniune a Transilvaniei cu Ungaria și să se convoace din nou Dieta Transilvaniei.

Ciclul parlamentar 1865 – 1868 s-a încheiat la 10 decembrie 1868. În „Epistola deschisă, către mulți” Alexandru Mocioni explică alegătorilor, națiunii române asupra, conținutul legii naționalităților care a fost votată și care neagă existența legală a națiunii nemaghiare.

Ideile, susține autorul în acest articol, oricât ar fi de sublime, dacă le au numai puțini indivizi și mulțimea nu le cunoaște, apar și dispar ca niște umbre neputincioase, dar când sunt însușite de mase atunci se naște o putere generală, binefăcătoare, generală pentru ca nu i se poate opune nici o putere omenească și binefăcătoare pentru că duce la progresul omenirii.

În ceea ce privește activitatea politică, Alexandru Mocioni reprezintă în deceniul al VII-lea activismul, trecând în deceniul al optulea înspre pasivism, în contradicție cu mișcarea generală din imperiu care începe prin pasivism politic și evoluează spre activism.

El arată că o politică eficientă se poate face doar prin crearea unui partid național. Pronunțându-se pentru crearea unui partid politic național vedem faptul că la începutul activității sale politice el se pronunță pentru un *activism politic*. În același timp el observă faptul că în parlament există o disproporție numerică majoră între parlamentarii maghiari și cei nemaghiari „o disproporție atât de bătătoare la ochi încât în comitatele cu populații nemaghiare îndoite, ba și înzecite membrii maghiari ai acestor comitate fac majorități precumpănitoare.” Vina pentru această situație o poartă absolutismul care „nîmicînd drepturile înăscute omului a țintit și a dezdăcînat din inimă chiar și simțul libertății.” Absolutismul și dorința maghiarilor de supremație politică reprezintă pericole pentru „existența și viitorul patriei, pentru întărirea și asigurarea libertății comune și vor fi și mai puternice cu cât aspirațiunile morbide la o hegemonie artificială a unei națiuni din patrie – se va manifesta – asupra celorlalte.” El arată că alianța dintre elementul maghiar și cel german are drept idee fundamentală „supremația dublă al cărui ascuț și îndreptat contra celorlalte națiuni.” Arată rolul partidului național și că ideile naționale trebuiesc cunoscute de cei mulți, iar puterea adevărată stă în masele mari de oameni. Subliniază ideea că toate națiunile nemaghiare trebuie să se unească pe baza unei solidarități naționale.

Pe lângă discursurile și intervențiile în ședințele Dietei, ele este cel care adus tratativele din partea Partidului Național cu stînga extremă maghiară, cu partidul democratic a lui Daniel Iranyi, care au culminat cu alcătuirea unui „Proiect de lege pentru regularea și asigurarea naționalităților și limbilor de țeară din Ungaria”.

În legislatură 1872 – 1875 reprezentanții naționalităților erau priviți cu din ce în ce mai multă dușmănie, iar unitatea națională în loc să se întărească, a slăbit. Alexandru Mocioni constată că mijloacele de luptă folosite de Partidul Național până atunci, nu puteau da rezultate în noile condiții. Națiunea romană nu putea obține nimic pe cale parlamentară. În aceste condiții, deputatul român renunță la mandat și părăsește pentru totdeauna parlamentul. Dar acest fapt nu a însemnat o retragere din viața politică. Articolele din presa vremii și corespondența de după 1874 ne înfățișează un om politic foarte activ, un foarte bun cunoscător al situației politice și un îndrumător competent al Partidului Național Român.

VI Națiunea în viziunea lui Alexandru Mocioni

El cerea garantarea prin legi a egalității în drepturi pentru popoarele din Imperiu ca individualități naționale și supune unei analize obiective proiectul subcomisiei dietale pentru naționalități cât și cel elaborat de Clubul național al românelor și sârbilor. Pentru soluționarea problemei naționale, spune Alexandru Mocioni, sunt posibile două modalități: o rezolvare pe bază de drept sau o rezolvare pe baza bunului plac, a volniciei și „volnicia, ca și puterea de fantezie a omului e fără margini și astfel lupta cu argumente contra ei e cu neputință”.

Mocioni susține că sentimentul de naționalitate este vechi că însuși naționalitățile care sunt tot așa de vechi ca și genul omenesc, nouă este numai ideea de naționalitate. Popoarele Europei s-au străduit când spre egala îndreptărire, când spre independență, când spre supremație, pe bază de drept istoric sau al rațiunii, cu mijloace egale sau revoluționare, fie sub masca constituționalismului, fie în alianță cu puterea absolută. Scopul aceste rațiuni, mișcări, nu este altul decât „asigurarea existenței și dezvoltării individualității naționale. Aceasta e ideea de bază a tuturor mișcărilor naționale, această idee fundamentală a tuturor mișcărilor, ce se ivesc în Europa vremurilor noastre”. monarhia austro – ungară spune Mocioni, este și ea într-un proces de continuă transformare, în curgere.

Fiecare națiune este un organ firesc al genului omenesc. Națiunea, spune Mocioni, este un produs logic, al eternelor legi firești, după expresia sa, și existența casei cale materiale și spirituale, nu stă în puterea de stat, „ci în puterea ordinei mai înalte a lucrurilor”. Compară națiunea cu individul al cărui scop este în sine însuși, în dezvoltarea sa proprie.

Egala îndreptărire nu e în contrast cu ideea fundamentală a statului și aceasta o demonstrează faptele istorice. „Dar în egalitatea de drept este nu numai a nega faptele, ci a săvârși ceva și mai mult, ceea ce ar zguduia temelia vieții de stat, ar răpi statului egalitatea morală de existență”. Autorul admite supremația prin origine superioară sau volnicie. Cel ce se bazează pe prima să o dovedească, iar pe a doua o poate întemeia oricine care dispune de putere. A

te pleca în fața dreptului este virtute, a te pleca împotriva volniciei e lașitate și tocmai aceasta este proiectul comisiei centrale, o imposibilitate morală – supremația națiunii maghiare.

Ideile cele mai sublime și cele mai salutare, continuă autorul, sunt într-un raport intim cu legile eterne ale progresului omenesc. Dacă aceste idei sunt cunoscute și înțelese numai de cei puțini și nu sunt pricepute de mulțime, adică de masele populare, ele apar și dispar ca niște umbre neputincioase. Dar, în momentul în care ideea a preocupat mulțimea, atunci numaidecât din umbra neputincioasă se naște o putere generală, tare și binefăcătoare.

Referindu-se la poporul român spune că întregul lui trecut este o luptă neîntreruptă de 2000 de ani, luptă care trebuie continuată cu toate forțele. Autorul arată, în continuare, că dieta pestană în loc să caute o alianță firească cu națiunile Ungariei, pe baza egalei îndreptățiri naționale, a votat o alianță nenaturală între elementul maghiar dincoace și cel german de dincolo de Leitha, o alianță care este o supremație dublă cu ascuțișul îndreptat contra celorlalte națiuni. Această combinație artificială, dualismul nu poate împiedica sub nici o formă ca națiunile imperiului să renunțe la existența lor politică. Din moment ce legea naționalităților care a fost votată a negat existența legală a națiunilor nemaghiare, recunoscând existența numai a unei națiuni politice, a națiunii maghiare, prezența în dietă a deputaților naționali, a deputaților români ar fi fost o greșală politică. Așa motiva Mocioni neparticiparea acestora la votarea legii.

VII Colaborarea cu alte națiuni

O altă problemă pe care Mocioni o expune foarte clar este aceea a colaborării cu celelalte națiuni asuprite în lupta politică și „să nu uităm totuși nici în cel mai mare foc al luptei că interesele de viață ale individualității națiunii noastre române, în analiza lor finală genuină nu numai că sunt contrare aceluiași interese ale națiunii maghiare, ci ele se condiționează unele pe altele. De unde asemenea urmează, că lupta noastră nu este proprie, o luptă contra națiunii maghiare, ca adică, noi nu pe aceasta avem să o combatem, ci trebuie să combatem din răspuțeri acele partide politice din sânul ei, care atacându-ne existența națională, în numele națiunii maghiare, se poate că răspund la moment sentimentelor multor maghiari, dar desigur nu reprezintă, nu pot să reprezinte adevăratele interese, nici ale națiunii maghiare, nici ale patriei comune. Identificarea națiunii maghiare cu acele partide politice poate că ar fi de folos pentru acei indivizi, care își caută și găsesc patriotismul lor mai bine remunerat prin nutrirea de ură în națiunea maghiară contra celorlalte națiuni, dar să-mi credeți, acea identificare din parte noastră n-ar putea fi decât prea dăunătoare, atât pentru cauza națională, cât și pentru patrie.

Mocioni vede lucrurile cât se poate de clar și de modern. Prin gândirea sa el opune toleranța sa intoleranței unor cercuri politice maghiare și nu ale națiunii maghiare a cărei interes real era flexibilitate în politică față de naționalități. Clarviziunea sa politică a contribuit în cea mai mare măsură la stabilirea tacticii de luptă a viitorului partid național. El se ferește de extreme, așa că totdeauna găsim fie în discursurile parlamentare fie în scrierile cu caracter teoretic, pe un teren solid, sănătos.

VIII Legea municipiilor

La ședința din 30 iunie 1872 a dietei a fost supus discuției proiectul de lege asupra municipiilor. Alexandru Mocioni și-a bazat opiniile pe principiile dreptului și pe ideile democrației burgheze. Examinând sistemul politic maghiar el a argumentat că acest sistem politic nu îndeplinește calitățile unui adevărat sistem parlamentar constituțional care să respecte limba naționalităților.

Oratorul român informează dieta că își spune punctul de vedere cu speranța că va putea obține ceva pentru poporul român, știa bine ce va urma, ci doar pentru a-și motiva votul. Autorul este convins că guvernul maghiar, deși guvern parlamentar, a abandonat principiile parlamentarismului și se bazează pe forță, pentru că se întemeiază pe prerogativele proprietății, pe puterea materială. Cu această ocazie vorbitorul își expune concepția despre parlamentarism. Acest discurs a lui Mocioni are caracterul unei prelegeri prin care vrea să clarifice și chiar să inițieze pe unii în unele probleme curente, ca să spunem așa, ale filosofiei politice.

IX Democrația și votul universal în viziunea lui Alexandru Mocioni

Alexandru Mocioni se referă la dreptul de întrunire și asociere care fie cât de liberal este în stare să dezvolte un spirit public, după cum spune el, adică o opinie publică. El cere ca oficialii municipali să fie aleși de popor în deplină libertate. Guvernul și parlamentul nu sunt îndreptății să restrângă în nici un fel dreptul de liberă alegere al corporațiunii respective. Alegerile să fie drepte, secrete. Votul universal este, în concepția lui Mocioni, unicul care corespunde ideii de drept. Cine trebuie să guverneze, să conducă treburile obștești? Inteligența, spune Mocioni. El nu recunoaște în societate decât un element, care e chemat a fi la guvern și la domnie: inteligența. Iar inteligența nu e legată de nici o clasă, baza inteligenței este libertatea, egalitatea.

De aceea Alexandru Mocioni cere apărarea cu orice preț a libertății a autoguvernării, a libertății presei, a dreptului de întrunire și de asociere. Valoare fiecărui individ și a fiecărei clase se poate stabili numai în condițiile garantării egalității de drept. În ședința din 22 februarie 1872 a camerei s-a pus în discuție proiectul de lege asupra unificării legilor electorale din Ungaria și Transilvania. La discuția generală a proiectului, în 26 februarie 1872, a luat cuvântul și Alexandru Mocioni. Oratorul pledează iarăși pentru votul universal care, după puterea sa, este unicul și singurul care corespunde unei dezvoltări libere. Se ridică iarăși împotriva censului care este în contradicție cu dreptul.

Alexandru Mocioni era un bun cunoscător al problemelor sociale. Viziunea sa de ansamblu asupra societății are un caracter modern. Omul care stăpânea o bogată cultură filosofică, un bun logician și capabil să supună unei fine analize orice problemă de ordin politic, își dă seama de complexitatea fenomenelor sociale și e capabil să surprindă aspectele esențiale ale acestuia. El reia în acest discurs o idee expusă și cu altă ocazie, dar această repetare a fost necesară. Statul, în concepția lui Mocioni, trebuie să reprezinte întregul, societatea, iar sensul care asigură puterea numai a unei clase, este în contradicție cu ideea de stat și dăunează societății.

X Concepția despre parlament

În viziunea lui Mocioni parlamentul trebuie să cuprindă în sine orice interese care se ivesc în societate. Orice interes și tendință, spune Alexandru Mocioni, fiecare contradicție cu întregul sistem social pe care ar vrea să-l răstoarne, sunt justificabile dacă pentru realizarea lor se folosește calea legală și mijloace legale. Acesta este un aspect esențial al concepției politice a luptătorului român. Introducerea votului viril, restrângerea autonomiei, menținerea pentru Transilvania a unei legi electorale depășite s-au făcut cu scopul de a apăra interesele naționaliste maghiare.

XI Ideea dreptului natural

Mocioni declară în parlamentul maghiar că el este pentru o singură politică, pentru politica dreptului. Simțul de drept, ideea de drept, spune Mocioni este firul Ariadnei cu ajutorul căruia omul s-a putut orienta pe calea progresului. De unde provine ideea de drept?

Pe baza acestor motive autorul cere vot universal pentru că numai așa pot triumfa două mari idei: ideea democrației și ideea de naționalitate pentru ca ele să-și poată îndeplini misiunea și să deschidă calea altor idei noi de înaintare în progres

În ședința din 8 aprilie 1872 Alexandru Mocioni prezintă în parlamentul maghiar cererea prin care solicită o dezbateră privind proiectul de lege referitor la înființare Universității din Cluj, solicitând ca la fiecare facultate toate obiectele să fie predare și în limba română.

XII Activitatea politică a lui Alexandru Mocioni după retragerea din parlament (1872)

Deceniul al nouălea al secolului XIX a adus profunde transformări în mentalitatea politică a românilor din dubla monarhie. Se observă treptat, dar ferm că o nouă generație de politicieni se impun în cadrul politicii Partidului Național Român. Apare generația „tribuniștilor”, între care Eugen Brode și Ioan Slavici care încep să reprezinte un curent mult mai radical față de linia moderată reprezentată de George Bariț, Vincențiu Babeș și Alexandru Mocioni. Noua generație înțelege faptul că dualismul austro-ungar nu mai este doar o experiență de scurtă durată și că guvernul maghiar nu dorește nici într-un caz să discute problema autonomiei Transilvaniei. De aceea noua grupare din cadrul partidului se pronunță pentru atragerea țărănilor la mișcarea politică, pentru întărirea legăturilor cu regatul României și mai ales doresc o colaborare cu slovacii, cehii, și alte naționalități din imperiu.

De altfel Alexandru Mocioni ajunge să fie acuzat că ar dori să pună mâna pe conducerea PNR având în vedere și faptul că mulți membrii marcanți ai conducerii se aflau în închisoare.

Solidaritatea națională Mocioni o urmărea pe mai multe planuri. ASTRA își ținea adunările generale în diferite localități. La adunarea generală a asociației Transilvane de la Lugoj, Alexandru Mocioni proclama principiul solidarității naționale pe plan cultural.

La 22 septembrie 1899 Alexandru Mocioni trimite din Birchiș o scrisoare către ziarul „Budapester Tagblatt” ca un răspuns la atacurile și comentariile apărute în presa maghiară din Budapesta. Și aici Mocioni își exprimă convingerea că P. N. R. care este împiedicat pe cale anticonstituțională în libertatea sa de acțiune, ar comite un act de sinucidere politică, dacă ar arunca și ultima armă legală, rezistența pasivă. Mocioni constată neliniștea care cuprinse cercurile politice ale capitalei Ungare, odată cu declararea pasivității P. N. R. la conferința națională din 1892 și accentuează că e imposibil a cere poporului român activitate politică din moment ce îi este interzisă acțiunea politică. De altfel autorul arată ca în ceea ce privește raporturile dintre romani și maghiari nu au sosit, timpurile, ca să se poată discuta în mod serios și obiectiv și aceste raporturi. El recomandă o politică a pacientei și a perseverenței în cadrul legalității celei mai stricte. Potrivit opiniei lui Alexandru Mocioni conducătorii statului maghiar au dorit să oprească mișcarea politică națională românească de a fi un factor politic în dubla monarhie. Autoritățile au încercat să oprească activitatea politică a PNR

Alexandru Mocioni nu s-a consacrat numai domeniului politic, ci s-a antrenat ca majoritatea membrilor familiei sale, în mai multe domenii. Activitatea sa pe plan cultural este la nivelul celei politice. În ședința din 21-22 septembrie 1901 a „Astrei”, Alexandru Mocioni este ales președinte al acestei prestigioase asociații până în anul 1904. În discursul din adunarea generală a „Astrei” din 1/3 și 2/4 septembrie 1902 de la Oravița, consideră cultura ca cel mai însemnat factor de putere a popoarelor din toate timpurile și între toate împrejurările.

În anul 1869, Iosif Vulcan a pus problema fondării Teatrului Național din Austro-Ungaria, iar în 1870 a avut loc Adunarea de Constituire a Societății pentru fondul de teatru românesc. Între 1870 și 1882 el a fost vicepreședinte și apoi președinte al acestei societăți. La adunarea generală de la Sighetu – Marmației din 7-8 august 1881 a fost ales președinte pe onoare pe viață. Era interesat de tinerimea universitară română. A fost patronul a societății academice „Petru Maior” a studenților români de la Universitatea din Budapesta.

A sprijinit revista „Luceafărul” care în 1902 apărea la Budapesta, având ca redactor pe Octavian Goga, Ioan Lupaș, Ioan Lapedatu, Alexandru Ciura și Octavian C. Tăslăoanu. Familia Mocioni și în primul rând Alexandru au sprijinit apariția ziarului „Albina”, având redactori pe Vincențiu Babeș și pe Gheorghe Popa, ziar care a apărut la Viena la 1866, iar apoi la Budapesta până în 1877.

Progresul pe tărâm economic al românilor din Imperiu austro – ungar era una din acțiunile pe care Alexandru Mocioni o susținea cu orice prilej. De aceea el ocupă un loc de frunte în organizarea economică și financiară a românilor. Ideea înființării băncii „Albina” îi revine dascălului din Rășinari, Visarion Roman, dar contribuția la întocmirea statutelor și planului de acțiune, intervențiile pentru aprobarea constituției le-a avut Alexandru Mocioni. Împreună cu unchiul său Antonio Mocioni depun un capital social de 300.000 florini. A fost președinte al „Albinei” de la întemeiere(1872) și până în 1874. După cum apreciază George Bariț rolul Băncii Albina a fost extraordinar de important în condițiile inexistenței unor societăți de credit românești.

A avut o colaborare deosebită cu Teodor Victor Păcățian, marele patriot și cărturar român autorul Cărții de Aur.

XIII Atitudinea lui Alexandru Mocioni față de Memorandum

După Conferința națională din 7-9 mai 1887 alcătuirea Memorandumului a reprezentat o problemă fundamentală în activitatea politică a românilor bănățeni și transilvăneni. Comitetul Central al PNR a urmărit în permanență pe o durată de mai mulți ani elaborarea acestui program de luptă care trebuia adresat mai ales opiniei publice europene și Curții de la Viena.

Atât Alexandru Mocioni cât și Vincențiu Babeș se gândiseră la alcătuirea unui Memorand care să nu se adreseze monarhului, ci opiniei publice vest europene. De asemenea în anul 1890 Alexandru Mocioni a purtat discuții cu J. Szapary pentru o încercare de rezolvare a problemei naționale românești. De aceea Alexandru Mocioni a căutat să amâne tipărirea și înaintarea Memorandumului către împarat.

La începutul anului 1892 se organizează Comisia care să studieze situația prezentării Memorandumului și să elaboreze un raport către conferința națională, comisie compusă din 40 de membri între care se numără și Alexandru Mocioni, adversar al prezentării Memorandumului fără amânare.

În privința Memorandumului este pentru prezentarea lui către suveran, dar la momentul oportun. Aici, în această privință, între Mocioni și alți conducători români a intervenit o deosebire fundamentală de optică. De aceea Alexandru Mocioni ori nu a fost bine înțeles, ori nu a știut să explice felul în care înțelegea el această problemă, ori a fost acuzat în mod nedrept de oportunism sau mai grav, de trădare a intereselor naționale. Sau poate că nu credea în acele momente nici într-o soluție de federalizare – ca A.C. Popovici mai târziu – și nici în posibilitatea desprinderii teritoriilor locuite de români de Austro-Ungaria. În 1894 apăruse în Germania cartea lui Eugen Brote „Un memoriu politic. Cestiunea românilor din Transilvania și Ungaria”, elaborată cu sprijinul opoziției liberale din România, conduse de D. A. Sturdza. Ea avea ca destinație principală guvernele de la Viena și Berlin și urmarea utilizarea alianței României cu Puterile Centrale.

Memorandumul este o operă comună a oamenilor politici români care-și asumă în întregime conținutul său, dar și urmările politice de lungă durată și pe cele juridice ale momentului. Alexandru Mocioni se înscrie în mișcarea memorandistă datorită activității sale recunoscute atât în parlamentul Ungariei cât și în calitatea de conducător al mișcării politice românești din Banat, Ungaria și Transilvania fiind considerat de către opinia publică drept principal purtător de opinie. Disensiunile legate de momentul prezentării Memorandumului sunt foarte mari, astfel că Alexandru Mocioni începe să fie privit aproape cu dușmănie

Alexandru Mocioni remarcă faptul că în Memorandum se renunță la dreptul istoric în favoarea dreptului natural, argumentele provenind din principiul majorității, concentrându-se asupra dualismului și a urmărilor lui pentru români.

XIV Concepția lui Alexandru Mocioni despre națiune

Problema națională a fost lait-motivul întregii activități politice a gânditorului bănățean.

Primul său discurs parlamentar din 1868 a fost închinat problemei naționale. El a transformat în sens modern conceptul de națiune, atât în 1868, în discursul rostit în Dieta ungară împotriva Legii Naționalităților cât și prin studiul „Conștiința Națională”, elaborat în anul 1887. La ședința dietei din 24 noiembrie 1868, Mocioni este referentul proiectului minorității la dezbaterile legii naționalităților.

Pentru soluționarea problemei naționale, spune oratorul, sunt posibile două modalități: o rezolvare pe bază de drept sau o rezolvare pe baza bunului plac, a volniciei și „volnicia, ca și puterea de fantezie a omului e fără margini și astfel lupta cu argumente contra ei e cu neputință”.

Fiecare națiune este un organ firesc al genului omenesc. Scopul suprem al dezvoltării individuale este cea mai înaltă și omilaterală dezvoltare individuală, iar cel al dezvoltării naționale, al națiunii nu e altceva decât cea mai înaltă și omilaterală dezvoltare a națiunilor și mijlocit al genului omenesc, iar ultima și cea mai profundă bază nu e altceva decât infinita diversitate, ce există între singuraticile națiuni.

Aruncând o privire asupra dezvoltării istorice a dreptului, Alexandru Mocioni distinge două mari ordini de drept, una bazată pe legea dinamică a naturii, legea celui mai tare, cealaltă pe legea etică a naturii, legea liberei dezvoltări de viață. El arată că una este ordinea de drept a forței și alta ordinea de drept a ideii eterne de drept. Făcând abstracție de

principiul libertății religioase, continuă autorul, două principii ale timpului au impulsionat dezvoltarea dreptului: principiul drepturilor omului și principiul de naționalitate

Ideea de naționalitate are o profundă îndreptățire morală. Ideea de naționalitate este concepția care provine din ideea de drept a unei noi ordini a popoarelor și statelor, ordine în parte realizată

Statul își poate îndeplini menirea dacă între concetățenii săi domnește o concordanță a vederilor fundamentale și a năzuințelor culturale. Dar această concordanță numai acolo se poate realiza unde comuniunea spirituală își găsește substratul ei real „în identitatea faptică a constantelor interese și scopuri ale vieții”. Dar această identitate firească a intereselor și scopurilor de viață există numai în „individualitatea națională”. Într-un stat național în care subiectul de stat este o unică individualitate națională, luptele politice interne nu duc la diferențe în privința propriilor interese de stat. În statul național nu există lupte de interese, ci numai lupte ale vederilor și convingerilor politice care nu se referă la scopurile statului, ci la mijloacele realizării acestora.

În statele teritoriale sau statele de naționalități, după cum spune Mocioni, lucrurile nu stau așa. Aici luptele politice au caracterul unor lupte de interese și se raportează la scopurile statului. Existând asemenea contradicții și mai multe scopuri ale statului, nu poate exista o dezvoltare firească și sănătoasă a vieții de stat.

Dreptul internațional este condus, scrie el, de principiul celui mai tare. Conflictul în privința teritoriului se rezolvă după dreptul celui mai tare, „căci nu există alt principiu, nu există subiecte naturale de stat, nu există ideea eternă de drept, aici nu se găsesc numai forme exterioare ale dreptului; deoarece întreg sistemul dreptului internațional este bazat pe forță”. Numai în cazul în care individualitățile naționale vor fi recunoscute de subiecte naturale ale dreptului și ale statului, dreptul internațional va lua o altă față.

XV Concepția despre societate

Alexandru Mocioni a ajuns la o concepție despre societate pe care n-o vede ca un întreg simplu, după expresia sa, ci ca un sistem al claselor dezvoltate în decursul timpului istoric. Cei care se află în posesiunea factorilor supremației naturale, pun mâna pe frânele stăpânirii naturale. Tendința clasei stăpânitoare este să-și întărească puterea pentru a putea stăpâni și de aceea caută să țină în mâini puterea de stat. Statul trebuie să aibă la bază, după Mocioni, ideea de drept și să reprezinte întregul, societatea. El știe că cei care domnesc, clasa conducătoare, confundă interesele statului cu cele de clasă. Treburile de stat, cele obștești, după Mocioni, ar trebui conduse de inteligență, de intelectualitate, care după părerea sa, nu e legată de nici o clasă, pentru că ea s-a ridicat la nivelul principiilor și acționează pe baza libertății și egalității. Atunci când clasa domnitoare „se identifică pe sine și interesele sale cu statul”, aceasta e atacată mereu de alte clase și, în cele din urmă, trebuie să cedeze și astfel o formă de stat este înlocuită cu alta, iar societatea este pusă pe baze noi. Societatea poate fi pusă pe baze noi și prin revoluție.

În întreaga sa activitate politică, Mocioni cerea garantarea prin legi a egalității în drepturi pentru toate popoarele din Imperiu. Problema națională o voia rezolvată pe baza dreptului și nu pe baza bunului plac. El cerea să se pună în lumină postulatele îndreptățite ce emanează din ideea națională, postulate care sunt de aceeași natură la o naționalitate sau alta. De aici el deduce principiul egalei îndreptățiri. Este împotriva supremației unei națiuni asupra alteia și a izolării naționale pentru că ambele frânează progresul social, dezvoltarea genului omenesc. Tendința de asociere între națiuni, spune Mocioni, nu trebuie folosită ca argument împotriva egalei îndreptățiri naționale.

XVI Ideile filosofice

Gândirea lui Alexandru Mocioni nu a fost constatativă, ci una năzuitoare și revendicativă, pentru că el nu gândea realitatea *cum este*, ci *cum trebuie să fie*. Alexandru Mocioni a dedicat numeroase articole problemei dreptului natural. A fost un mare filosof și un om politic, a posedat o uriașă cultură literară și artistică atât antică cât și modernă. A ajuns un mare luptător și gânditor național pe baza unei trăiri a ideilor, a unei năzuințe strict interioare, iar adâncimea și libertatea de mișcare a ideilor sale au stârnit animozitatea unor oameni politici și a unor doctrinari naționaliști maghiari, care au înlocuit cultura și gândirea prin agresivitate.

Concluzii

Mișcarea de idei din cea de a doua parte a secolului al XIX-lea din Transilvania este marcată de trei momente principale: primul moment este predominant de concepții de factură kantiană cu elemente de gândire materialistă având ca reprezentanți pe pașoptiștii Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu și August Treboniu Laurian; cel de-al doilea se caracterizează prin propagarea materialismului naturalist reprezentat de popularizatori ai științelor naturii ca Paul Vasici, Daniil Popovici și Artenie Publiu Alexi. În cea de-a treia perioadă se elaborează concepții raționaliste și pozitivistice și este reprezentată de Vincențiu Babeș, Alexandru Roman și Alexandru Mocioni, a cărui concepție social-politică este dominată de ideea unirii românilor „într-un trup moral”, idee lansată și susținută cu tărie de unchiul său, Andrei Mocioni.

Scopul întregii activități a lui Alexandru Mocioni este rezolvarea problemei naționale din Transilvania. El o voia rezolvată pe baza dreptului și nu pe baza bunului plac și când și-a dat seama că guvernele maghiare au ales cea

de-a doua cale, a adoptat pasivismul politic, atitudine promovată și de alți ardeleni în cadrul Partidului Național Român care nu putea fi ușor combătută și care a fost părăsită chiar de cel care a inițiat-o atunci când realitățile social-politice o cereau la „momentul oportun”. Pasivismul politic a fost un protest contra celor ce nu respectau principiile moderne ale dreptului. Alexandru Mocioni era convins că politica bunului plac nu poate fi combătută cu argumente. Bun cunoscător al ideologiilor secolului și campion al democrației, progresului și libertății de exprimare în Imperiul austro-ungar, avea ferma convingere că ideile mari sunt totdeauna strâns legate de legile progresului omenesc și ceea ce considera el ca important are să fie cunoscute de cei mulți pentru a deveni puternice și de neînfrânt. El are în vedere ideile dominate în diferite epoci istorice și, în primul rând, ideea națională, domnitoare în secolul al XIX-lea.

Concepția despre națiune a lui Alexandru Mocioni are un caracter profund umanist. Ideea națională are pentru el valoare și pentru faptul că este o condiție premergătoare a democrației. Asta împotriva supremației naționale, dar și împotriva ozolării naționale, pentru că ambele sunt contrare progresului.

Lupta pentru drepturi naționale n-a conceput-o niciodată ca un fenomen izolat, ci a militat toată viața pentru colaborare cu toate națiunile asuprite ale imperiului.

Alexandru Mocioni înțelege istoria ca un proces evolutiv complex. Atât continentul european, cât și monarhia austro-ungară le vede într-un proces inevitabil de transformare. În discursul din 2 iulie 1870 asupra municipiilor surprinde în mod magistral reacționarismul politicii statului habsburgic în aspectele sale esențiale.

Pornind de la istoricii francezi ai Restaurației, Mocioni ajunge la înțelegerea luptei de clasă și a conceptului de revoluție. Problemele dialecticii sociale, de asemenea, nu-i sunt străine. Societatea, în concepția lui Alexandru Mocioni, este un sistem al claselor dezvoltate prin istorie. Stăpânind o bogată cultură filosofică și fiind un bun logician, a fost capabil în scrieri și în rostirile parlamentare să supună unei fine analize orice problemă de ordin politic.

Renunțând la lupta parlamentară Alexandru Mocioni nu a adoptat o atitudine pasivă față de partidul al cărui prim conducător a fost și față de problemele naționale. Activitatea sa se orientează, mai ales, spre problemele economice și de educare politică a maselor și de formare a intelectualității românești. Intelectualul român consecvent în activitatea teoretică și practică desfășurată pe baza unor principii net progresiste, nu este un politician de provincie, pentru că ideile pe care le-a susținut, în scris și de la tribună, erau la nivelul conștiinței progresiste europene pe care o cunoștea profund.

Bibliografie selectivă

1 Arhive

A. S. A., Fond, prefectura județului Arad, acte administrative, nr. 25859 / 1894

2 Izvoare inedite

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Aurel Isac, fond T. V. Păcățianu, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, ms. s 403/5*

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Francisc Hossu Longin, Biblioteca Centrala Universitară, Cluj, corespondența Hossu Longin, colecția Francisc Hossu Longin, nr. 4119, vol.VII, pag. 218, Birchiș, 3 noiembrie 1892

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Francisc Hossu Longin, corespondența Hossu Longin, Biblioteca Centrala Universitară, Cluj, colecția Francisc Hossu Longin, nr. 4119, vol. VII, pag.216, Birchiș, 10 iunie 1892.

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Ioan Mețianu, fond T.V. Păcățianu, Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Ms. s 302/3 – nr. 13*

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Societatea Petru Maior, Biblioteca Centrala Unversitară, Cluj, Ms.4794/1, Birchiș, 28 aprilie 1901

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către T.V.Păcățian, Birchiș, 7 martie 1906, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, Mss-302/4

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni, scrisoare către T.V.Păcățian, Birchiș, 25 decembrie 1902, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, Mss-302/5

Scrisoarea lui Eugen Brote către George Pop de Băsești, Biblioteca Centrala Universitară, Cluj, Ms. 4055, donație Hossu Longin, corespondențe primite de George Pop de Băsești, de la Eugen Brote, vol. VII

3 Izvoare editate

3.1 Colecții documente

Barițiu, George, *Naționalitatea*, în „Foaie pentru minte...”, VII (1844), nr. 51, p. 399-400, apud. George Em. Marica.

Barițiu, George, *Pământul moldo-Românesc (pentru viitorul și poziția lui)* în „Foaie pentru minte...” III; (1840), nr. 25, p. 193-200, apud. George Em. Marica.

Cipariu, Timotei, *Corespondență primită*, Ediție îngrijită de Liviu Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuibus, Editura Academiei Române, București, 1992, document 124

Corespondența lui George Moroianu (1891-1920), vol. I, ediție îngrijită de Șerban Polverejan, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981

Corespondența lui Victor Babeș (scrisori primite), prefață de acad. Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976.

Discurs din 7 mai 1868 în Parlament referitor la garantarea dreptului autonom al bisericii ortodoxe din Transilvania, în T.V. Păcățian, Cartea de aur, vol. IV, pag. 235

Discursul despre organizarea municipiilor în ședința din 2 iulie 1870 a Dietei, în T.V.Păcățianu, Cartea de Aur, vol.V, pag. 405

Discursul din 24 noiembrie 1868 în Parlament în problema națională, Cartea de Aur, vol. IV, pag. 473

Discursul în Dieta din 11 dec 1866 referitor la moțiunea Stratimirovici-Gojdu, în Teodor Botiș, Monografia familiei Mocioni, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol II, București, 1939

„Documente privind revoluția de la 1848 în țările române. C. Transilvania”, 17-26 iunie 1848. Acest volum întocmit de M. Bodor, L. Botezan, G. Neamțu, E. Cosma, I. Chindriș, S. Mândruț

Intervenția din 11 noiembrie 1868 în Parlament referitoare la problema națională, Cartea de Aur, vol. IV, pag. 412

Intervenția din 12 noiembrie 1868 referitoare la “Proiectul minorității”, Cartea de Aur, vol. IV, pag. 413

Intervenția din 6 mai 1868 în Parlament referitoare la înlocuirea denumirii de “Biserica greco-orientală” cu cea de “Biserica ortodoxă națională română și sârbă”, în T.V. Păcățian, Cartea de aur, vol. IV, 223

Intervenția din 8 mai 1868 în Parlament prin care se cere votarea pe puncte a legii referitoare la despărțirea ierarhiei de sârbi - Cartea de Aur, vol. IV, pag 239

Intervenția în ședința din 30 martie 1871 a Dietei în problema bisericii grecești din Brașov, în T.V.Păcățian, Cartea de Aur, vol. V, pag. 537

Intervenția în ședința din 4 iulie 1870 a Dietei, în T.V.Păcățianu, Cartea de Aur, vol.V, pag. 410

Intervenție din 29 noiembrie 1868 în care anunță că deputații români și sârbi părăsesc sala, în T.V. Păcățian, Cartea de aur, vol. IV, pag. 694

Intervenție din ședința din 9 noiembrie a Dietei în T.V.Păcățian, Cartea de Aur, vol. V, pag. 694

Intervenție în ședința din 12 februarie 1869 a Dietei în problema teatrului național, în T.V. Păcățian, Cartea de Aur, vol V, pag. 248

Intervenție în ședința din 6 martie 1872 a Dietei în T.V.Păcățian, Cartea de aur, vol.V, pag. 701

Intervenție în ședința din 8 aprilie 1872 a Dietei, în T.V.Păcățian, Cartea de aur, vol.V, pag. 752

MNIT, nr. Inv, M 2508

Mureșanu, Camil, *Culegere de texte pentru istoria universală*, vol. I, 1640-1848, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973.

Proiect de lege pentru regularea și asigurarea naționalităților și limbilor în Ungaria elaborat de Al Mocioni, "Albina", 1870, nr. 32.

Proiectul de rezoluție în problema unirii Transilvaniei cu Ungaria, redactat de Al. Mocioni și prezentat în Parlament de Ilie Macelariu, 24 noiembrie 1868, în T.V. Păcățian, Cartea de aur, IV

Retegan, Simion, coordonator, *Mișcarea Națională a Românilor din Transilvania între 1848-1919. Documente (8 august 1849 – 31 decembrie 1951)*, Centrul de studii transilvane, Fundația culturală română, Cluj, I, 490.

Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Francisc Hossu Longin, Biblioteca Centrala Universitară, Cluj, corespondența Hossu Longin, colecția Francisc Hossu Longin, nr. 4119, vol.VII, pag. 218, Birchiș, 3 noiembrie 1892

Scrisoare de retragere din Parlament, în T.V.Păcățian, Cartea de aur, vol.VI, pag. 231

Scrisoarea lui Alexandru Mocioni publicată în ziarul "Budapester Tagblatt" în 22 septembrie 1899, apărută și în "Tribuna", 1899, nr. 203.

3.2 Periodice vechi

Albina, „Către domnii alegători naționali din Cercul Lugojuului”, IV (1869), nr. 43.

Albina, „Către domnii și frații alegători români din cercul Lugojuului”, 4/16 aprilie 1869, an IV, nr. 35.

Albina, „Despre Conferința Națională din Timișoara din 26 ianuarie/7 februarie 1869”, anul IV, nr. 12

Albina, 1872, Mocioni Alexandru către alegătorii săi în, nr.44, articol reprodus în T.V.Păcățian, Cartea de aur, vol.VI,

Albina, 4/16 decembrie 1866, anul I, nr. 98, „*Conferința deputaților români de la dieta din Pesta*”

Albina, Alexandru Mocioni, „*Epistolă deschisă către mulți*”, anul IV, 1869, nr.5, 15/27 ianuarie.

Albina, Alexandru Mocioni, „*Pasivitatea legală a românilor din Transilvania*”, din 26 ianuarie/7 februarie 1869.

Albina, anul I, nr. 101, 11/23 decembrie 1866, „*Vorbirea Dr. Doctor Alesandru Mocioni*”

Albina, anul I, nr. 78, 12/24 octombrie 1866, „*Naționalitatea română și maghiarii*”

Alexandru Mocioni, scrisoare către T.V.Păcățian, Birchiș, 25 decembrie 1902, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, Mss-302/5

Alexandru Mocioni, scrisoare către T.V.Păcățian, Birchiș, 7 martie 1906, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, Mss-302/4

Az 1865 december – 10 – dikere hirdetett orszaggyules Nyomtatvanyai Kepviselohaz – Naplo – III, Hiteles kiadas, Pest, NYOMATOTT EMICH GUSTAV MAGYAR AKAD. NYOMDASZNAL, 1867, LXXXI, ORSYAGOS ULES, 1866, december 15-dikeo

Az 1892 evi februar ho 18-ara hirdett Orszaggyules kepviselelohanak naploja, Budapest, 1893, XIII

Barițiu, George, „*Naționalitatea*”, în „*Foaie pentru minte...*”, VII (1844), nr. 51, apud. George Em. Marica, op. cit.

Barițiu, George, „*Pământul moldo-Românesc (pentru viitorul și poziția lui)*” în „*Foaie pentru minte...*” III; (1840), nr. 25, apud. George Em. Marica, op. cit..

Braniște, Valeriu, „*Alexandru Mocioni*”, note biografice în „*Drapelul*”, 1909, nr. 33.

Braniște, Valeriu, „*Mausoleul de la Foen*”, „*Drapelul*”, nr. 34, 1909.

Concordia, II, 1862, nr. 78 din 30 septembrie/12 octombrie, apud. G. Cipăianu, Stipendiile acordate de familia Mocioni și formarea intelectualității românești în perioada 1869-1870, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca, XVII, 1979, p.430.

Declarație din "Tribuna" din 3/15 septembrie 1899.

Drapelul, "Di. Alexandru Mocioni despre situație", Lugoju, VIII, 1908, nr.131.

Drapelul, "Alexandru de Mocioni", Lugoju, 1909, nr. 33, 21 martie/3 aprilie.

Drapelul, "Cuvântarea lui A. Mocioni la Conferința din 26 ianuarie 1869 la Timișoara", 1896, nr. 53.

Drapelul, Alexandru Mocioni, "Curentul nou", , Lugoju, 1902, nr. 48.

Drapelul, Alexandru Mocioni, "Despre situație", VIII, (1908), nr. 131.

Drapelul, Declarația pasivității PNR, Lugoju, 1901, nr. 72.

Drapelul, Di. Alexandru Mocioni, Despre pasivitate, organ național politic, Lugoju, 1901, nr. 27.

Drapelul, Vorbirea D-lui A. Mocioni în 27. a.c. la Adunarea Generală a Asociațiunii Transilvane la Lugoju, Timisoara, III, (1896), nr. 180.

- Dreptatea din 29 octombrie / 10 noiembrie 1894, nr 236, articol din Norddeutsche Allgemeine Zeitung cu titlul „Egala îndreptăţire a limbilor naţionale”
- Dreptatea, „*Vorbirea D-lui Alexandru Mocioni*”, Timișoara, 1896, an. III, nr. 180
- Dreptatea, Ideea națională, Timișoara, III, 1896, nr. 258.
- Federațiunea, nr. 14, - 199, Pesta, Viena, 31 ian/12 fauru 1869, anul al doilea - MDCCCLXIX
- Federațiunea, nr. 20-205, Viena, 14-26 fauru 1869
- Federațiunea, nr. 24 (240), duminică, 25 februarie /7 martie 1869, articol „Mișcări electorale”
- Gazeta de Transilvania, „Despre Conferința de constituire a PNR de la Timișoara”, nr. 10, Brașov, 20/8 februarie 1869, anul XXXII
- Gazeta Transilvaniei, 2 / 14 martie 1894, nr. 49, articol „Pasivitatea noastră”
- Gazeta Transilvaniei, nr. 65, Brașov, 18 august 1865, anul XXVIII, articol „Cestiunea naționalităților dincolo de Laitha și în Ungaria” – articol reprodus din Zukunft
- Gazeta Transilvaniei, nr. 91, 23 aprilie / 7 mai 1894, articol reprodus sub titlul „Presa maghiară și procesul Memorandului” din ziarul „Maghiar Orszag”
- La Justice, 12 mai 1894, cf. George Moroianu, Les Luttés des romains Transylvains pour la liberte et l'opinion europeen, Paris, 1933
- Orientul latin, Brașov, 17 aprilie 1874, stil vechi, anul I, [articol de fond]
- Scrisoare a lui Alexandru Mocioni către Societatea Petru Maior, Biblioteca Centrala Unversitară, Cluj, Ms.4794/1, Birchiș, 28 aprilie 1901
- Scrisoare către Ioan Rațiu din 12 iunie 1899, în Teodor Botiș, *op. cit.*,
- Scrisoarea lui Alexandru Mocioni către episcopul Ioan Mețianu, fond T. V. Păcățianu, Ms. s. 302/3, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, 17 aprilie 1874
- Tribuna , Alexandru Mocioni, „*Declarația*” 3/15 septembrie 1899
- Tribuna Poporului, anul III, Arad, marti, 21septembrie/ 3 octombrie 1899, nr 181, “Cateva constatari in chestiunea pasivitatii”
- Tribuna Poporului, anul III, Arad, marti, 7(19) septembrie 1899, nr. 173, articol Alexandru Mocioni despre Partidul National
- Tribuna Poporului, anul III, vineri, 10/23 septembrie 1899, nr. 175, pag. 1, articol “Tribuna contra domnului doctor Alexandru Mocioni”
- Tribuna Poporului, Arad, 15/27 august 1899, nr. 157, pag.1, “Pasivitate sau activitate” (IV)
- Tribuna Poporului, Arad, joi, 12/24 august 1899, nr. 155, pag.1, articol “Pasivitate sau activitate”

3.3 Lucrări generale

- Andea, Avram, *Cultura românească și filosofia kantiana în prima jumătate a secolului XIX-lea*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, III (1979).
- Articol „Noua orientare politică”, în Liga română, anul II, nr. 18, 4 mai 1897, pag. 275, în Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga culturală și unirea Transilvaniei cu România*, Editura Junimea, Iași, 1978
- Bariț, George, *Părți alese din istoria Transilvaniei, Pe 200 de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, 1891, În ediția autorului, Tipografia W. Krafft, pag. 134
- Barițiu, George, *Scrieri social-politice*, studiu și antologie de Victor Chereșteșiu, Camil Mureșanu, George Em. Marica, articol „*Pământul Moldo-românesc(pentru viitorul și poziția lui)*”, apărut în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 25
- Bărnățiu, S., *Un documentu pentru limba română din an 1842*, în „Foaie pentru minte...”, XVI, 1853, nr. 38-39, apud. George Em. Marica, op. cit.
- Bărnățiu, Simeone, *Dreptul public al românilor*, Iasi, Tipariulu Tribunei Române, 1867.
- Bărnățiu, Simeone, Raporturile românilor cu ungurii și principiile libertății naționale desfășurate de Simeone Bărnățiu în 14/2 maiu 1848 în ședința preliminară a Adunării Naționale în Biserica Catedralei din Blaj, Ediția a 2-a, Viena, Cu literele lui C. Gerold și fiii, 1852.
- Bărnățiu, Simion, Discursul de la Blaj, în Ioan Chindriș, *Simion Bărnățiu. Suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj-Napoca, 1999.
- Bărnățiu, Simion, Discursul de la Blaj, în Ioan Chindriș, *Simion Bărnățiu. Suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj-Napoca
- Bărnățiu, Simion, *Un document pentru limba română din 1842*, în “Foaie pentru minte”, apud G. Marica.
- Berenger, Jean, *Istoria imperiului habsburgilor, 1273-1918*, Editura Teora, București, 2000
- Bocșan, N, *Începuturile mișcării naționale în Banat* – Anuarul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, III, 1979.
- Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986.
- Bocșan, Nicolae, *Ideea de națiune la românii din Transilvania. Secolul al XIX-lea*. Cluj-Napoca, Reșita, 1997.
- Bocșan, Nicolae, în *Istoria românilor*, vol. VII, Tom I, Constituirea României moderne(1821-1877), [Coordonator Dan Berindei], București, Editura Academiei, 2003.
- Bocșan, Nicolae, Mitu, Sorin, Nicoară, Teoder, Vese, Vasile, *Manual multifuncțional de istorie modernă a României*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Programul Phare pnetru Democrație, Cluj, 1997.

- Bocșan, Nicolae, Mitu, Sorin, Nicoară, Toader, Vese, Vasile, *Manual multifuncțional de istorie modernă a României*, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, Programul Phare pentru Democrație Cluj, 1997.
- Bocșan, Nicolae, Popovici, Ioan, *Identitate și alteritate la biserica ortodoxă din Imperiul Habsburgic. Separarea ierarhică a bisericii românești de biserica sârbească*. În "Identitate și alteritate". Studii de arheologie, 2, Cluj-Napoca, 1998
- Bodea, Cornelia, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, Editura Academiei RSR, București, 1967.
- Bolovan, Ioan, *Contribuții privind situația demografică a Transilvaniei în anii 1850-1910*, în *Istoria României*, Pagini Transilvane, coordonator acad. Dan Berindei, Centru de studii transilvane, Fundația culturală română, Cluj-Napoca, 1994
- Botezan, Liviu, *Încercări de colaborare politică româno-maghiară în primii ani ai dualismului*, Acte Nusei Napocensis, XIV, 1977
- Braniște, Valeriu, *Alexandru de Mocioni* (material biografic), în *Pagini Răzlețe*, Lugoj, 1910, Editura Autorului.
- Brote, Eugen, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, Tipografia Voința națională, 1895.
- Brote, Eugen, *Un memoriu politic. Cestiunea românilor din Transilvania și Ungaria*, București, Tipografia „Voința națională”, 1895.
- Ioan Casagiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, publicare postumă de Pericle Papahagi, Cultura Națională, București, 1929, vol. I
- Chindriș, Ioan, *Simion Barnuțiu, Suveranitate națională și integrare europeană*, Cluj Napoca, 1998.
- Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, Univers enciclopedic, București, 1997.
- De la Pronunțământ la Memorandum, 1868-1892, coordonator Corneliu Mihai Lungu, București, 1993.
- Diplomația europeană și mișcarea memorandistă 1892-1896*, Arhivele statului din România, București, 1995, [coordonator Corneliu Mihail Lungu], autori Simona Ceaușu, Nicolae Cordoș, Ioan Dordea, et ali.
- Drăgoescu, Anton, *Istoria României, Transilvania*, vol. II(1867 – 1947), Ed. "George Barițiu", Cluj-Napoca, 1999.
- Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*. Ediția III, Editura Humanitas, București, 1972.
- Giurescu, C, C, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române până la 1848*, București, Editura Științifică , 1972.
- Giurescu, Constantin C., Giurescu, Dinu C. , *Istoria Românilor*, vol. 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
- Giurescu, D, C, *Istoria ilustrată a românilor*, Editura Sport Turism, București, 1981, p. 367.
- Glodariu, Eugenia, *Participarea tineretului universitar român din Austro-Ungaria la mișcarea memorandistă*, în Acte Nusei Napocensis, XVII, 1980
- Goldiș, Vasile, *Scieri social-politice și literare*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic de Mircea Popa și Gheorghe Șora, cuvânt înainte de academician Ștefan Pascu, Editura Facla, 1976
- Goldiș, Vasile, *Scieri social-politice și literare*, Editura Facla, Timișoara, 1976.
- Hitchins, Keith, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1987.
- Iancu, Gheorghe, "Introducere. Contextul intern și internațional al pregătirii Adunării Naționale de la 1 Decembrie 1918.", în *Istoria României, Transilvania (1867-1947)*, vol. II, coordonator Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, Editura George Barițiu, 1999.
- Ilarian, Alexandru Papiu, *Istoria românilor din Dacia superioară*, Viena, 1852.
- Ilarian, Alexandru, Papiu, *Independența constituțională a Transilvaniei*, 1861, vol. XX, apud. George Em. Marica.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria (De la mișcarea lui Horea până astăzi)*, vol. II, București, 1915
- Iorga, Nicolae, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, Edit. Casei Școalelor, 1915.
- Iorga, Nicolae, *Viața românească în Ardeal*, 1926.
- Istoria filosofiei românești*, vol. I, ediția 2, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985.
- Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, E. A. R.S.R., București, 1983.
- Istoria românilor*, vol. VII, tom I, Constituția României Moderne (1821-1878), coordonator Academician Dan Berindei, Ed. Enciclopedică, București, 2003
- Istoria românilor*, vol. VII, tom II, 1878-1918, coordonator Academician Gheorghe Platon, Ed. Enciclopedică, București, 2003
- Ivan, Achim, Liviu, *La question des nationalites de Transylvanie(des XVIII siecle jucqu' et 1919)*, Cluj-Napoca, 1993.
- La Transylvanie*, Academie Roumaine, Conaissance de la Terre et de la pensee roumaine, Ouvrage publie par L'institut D'histoire nationale de Cluj, Bucharest, 1938
- Lapedatu, Alexandru, *Cuvântare la comemorarea a 25 de ani*, în "Viitorul", 1934, XXVI, nr. 7864
- Leger, Louis, *Histoire de l' Autriche – Hongrie* , Nouvelle edition, Paris, 1920
- Lendvai, Paul, *Ungurii, Timp de un mileniu invingatori in infrangeri*, Editura Humanitas, Bucuresti, 2001.

- Lungu, Cornelia, *Transilvania în raporturile româno-austro-ungare 1876-1886*, București, 1999.
- Lupan, I, *Începuturile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvănene*, în Studii istorice, vol. V.
- Lupaș, Ioan, *Istoria unirii românilor*, Fundația culturală regală "Principele Carol", București, 1937.
- Lupaș, Ioan, *Scrisori alese*, I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977.
- Lupaș, L, *Începuturile și epocile istorice ale ziaristicii românești transilvănene*, în Studii istorice, vol V, Sibiu-Cluj, 1945-1946, p.325 la notă, apud Victor Chereștașiu Din istoria Transilvaniei, op.cit.
- Magyar Nagy Lexicon, Budapest, 1996, vol. XIV, Akademiai kiado.
- Maior, Liviu, *1848-1849. români și unguri*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- Maior, Liviu, *Memorandul – Filosofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Editura Fundației Culturale Române, 1992.
- Maior, Liviu, *Miscarea națională românească din Transilvania 1900-1914*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986
- Maiorescu, Titu, *Istoria contemporană a României (1866 – 1900)*, București, Editura librăriei Socec&Co, 1925
- Mangold, Ludovic, *Istoria Ungariei*, traducere Vasile Goldiș, Editura librăriei Nicolae I. Ciurcu, Brașov, 1890
- Mare, Călina, Rusu, Constantin, *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, Editura Politică, București, 1968
- Marica, George Em, *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut*, în „Studii în istoria și sociologia culturii române din secolul al XIX-lea”, vol. I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977.
- Marica, George Em, *Studii de istoria și sociologia culturii românești ardelenice din secolul al XIX-lea*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1977, vol I
- Marica, George Em, *Studii sociologice*, Centrul de Studii Transilvane, Fondația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1979
- Matei, Pamfil, A.S.T.R.A. 1861-1950, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.
- Memoriile regelui Carol I al României*, vol IV, Editura Machiavelli, București 1994.
- Mureșanu, Camil, *Europa modernă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997.
- Mureșanu, Camil, *Interpretări ale conceptelor de națiune, naționalitate și minoritate națională*, în D. Prodan, *Puterea modelului*, [Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor], Centrul de studii transilvănene Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
- Neamțu, Gelu, *Doctrina națională și militantismul politici românesc în concepția PNR*, în *Istoria României, Transilvania*, vol. II (1867-1947), Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1999.
- Neamțu, Gelu, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997.
- Neamțu, Gelu, *Alexandru Roman, militant pentru unitatea națională a românilor*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj, XVI, (1973).
- Neamtu, Gelu, Cordos, Nicolae, *The Hungarian policy of mayarization in Transilvania, 1867-1918*, Romanian cultural foundations, Ckluj-Napoca, Bulletin of the center of Transylvanian studies, vol.III, number 2, march 1994
- Neamțu, Gelu, în *Istoria României, Transilvania*, vol. II (1867-1947), [coordonator Anton Drăgoescu], cap. III, Editura George Barițiu, Cluj-Napoca, 1999.
- Neamtu, Gelu, *Înființarea, programul și colaboratorii ziarului "Federațiunea"*, (1868-1876), în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj, XIV, (1971).
- Neamtu, Gelu, *Procese politice antiromânești care au zguduit Transilvania în toamna anului 1848*, București, "Viitorul Românesc", 1995.
- Neamtu, Gelu, *Revoluția română din Transilvania 1848-1849*, Cluj Napoca, Editura Carpatică, 1996.
- Neamtu, Gelu, *Revoluția democratică de la 1848-1849 din Transilvania*, în *Istoria României. Transilvania*, vol. I, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997.
- Netea, Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848- 1881)*, Editura Științifică, București, 1974.
- Păcățian, Teodor, V, *Anexarea Banatului la Ungaria*, I Lipan – *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Editia a II-a.
- Păcățian, T. V., *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, vol. I-VIII.
- Pâclișan, Z, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a românilor din Ardeal*, în revista fundațiilor Regale, I, (1934), nr. 5, p. 345, apud. Nicolae Cordoș, *Memorandul din 1892 și semnificația lui politică*, în vol. "Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar", Dacia, Cluj-Napoca, 1978
- Pascu, Ștefan, *Făurirea statului național unitar român*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983.
- Pascu, Ștefan, *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar*.
- Platon, Gheorghe, coordonator, *Istoria românilor, de la independență la Marea Unire (1878-1919)*, vol. VII, tom 2, Editura Enciclopedică, București, 2004.
- Polverejan, Șerban, Cordoș, Nicolae, *Mișcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Editura Dacia, Cluj, 1973, George Barițiu către Francisc Hossu-Longin, Sibiu, 14 august 1887

- Pop, Ioan-Aurel, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV, Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația culturală Română, Cluj-Napoca, 1996
- Pop, Ioan, Aurel, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 1998
- Popeangă, Vasile, *Aradul, centrul politic al luptei naționale*, Editura Astra, Arad, 1979
- Popeea, Nicolae, *Memorialul episcopului și metropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor 1846-1873*, Sibiu, 1889.
- Popovici, C, Aurel, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari*, traducere din limba germană de Petre Pandrea, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, București, 1939
- Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1984.
- Prodan, David, *Transilvania și iar Transilvania*, Editura Enciclopedică, București, 1992
- Retegan, Simion, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Retegan, Simion, *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*, Cluj-Napoca, 1978.
- Retegan, Simion, Suci, Dumitru, Cipăianu, Gheorghe, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente (8 august 1849 – decembrie 1851)*, Cluj-Napoca, 1996.
- Retegan, Simion, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală, 1850-1867*, Biblioteca Institutului de Istorie Cluj, serie nouă, nr.1, Editura Echinox, Cluj, 1994
- Roșca, R, *Europeanul Bărnăușiu*, Sibiu, Tipografia Dacia Traiană S.A., 1944.
- Slavici, Ioan, *Românii din Ardeal*, București, Editura Minerva, 1910
- Suci, Dumitru, *Activitatea lui Ilie Măcelariu în Dieta de încoronare de la Pesta (1865-1867)*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj, XIV, (1971).
- Suci, Dumitru, *Antecedentele dualismului austro-ungar și lupta națională a românilor din Transilvania 1848-1867*, București, 2000.
- Suci, Dumitru, Constantinescu, Radu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, 1-2, Timișoara, 1980.
- Suci, Dumitru, *Lupta naționalităților din Imperiul Habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj, XVI, (1972).
- Suci, Dumitru, *Studii privind mișcarea națională a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2004.
- TOUCHARD, J. *Histoire des idées politiques*, vol. 1, Paris, PUF, 1966.
- Transylvania, Its Products and its people, by Charles Boner, London, Longmans Green, Reader and Dyer, 1865
- Vaida, I, *Considerații privind relațiile dintre România și românii din Transilvania între 1866-1876*, în AMN 32, 1995, II.
- Zollner, Erich, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, Ediția a 8-a, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1979

3.4 Lucrări speciale

- Babeș, Vincențiu, *Notițe istorice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocioni*
- Banciu, Ax., Alexandru Mocioni, Extras din revista „Țara Barsei”, 1929, nr. 49, Tipografia Unirea, Brașov, 1929.
- Botezan, L, Cordoș N, *Frământările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj, XVI (1975).
- Botiș, Teodor, *Monografia familiei Mocioni*, Fundația pentru literatură și artă, Regele Carol II, 1939.
- Brașiște, Valeriu, *Alexandru de Mocioni* (material biografic), în Pagini Răzlețe, Lugoj, 1910, editura autorului
- Brașiște, Valeriu, *Alexandru Mocioni*, Amintiri și aprecieri, în “Transilvania”, anul XI, 1909.
- Brașiște, Valeriu, *Alexandru Mocioni*, în “Oameni, fapte, întâmplări”, Editura Dacia, 1980.
- Brașiște, Valeriu, *Alexandru Mocsony – Conferința la adunarea generală a Asociațiunii*, “Transilvania”, V, 1909.
- Brașiște, Valeriu, *Amintiri din închisoare*, Editura Minerva, București, 1972.
- Cipăianu, G, *Stipendiile acordate de familia Mocioni și formarea intelectualității românești în perioada 1860-1870*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Cluj-Napoca, XXII (1979)
- Dr. Corneanu Cornel, *Dr. Alexandru Mocsonyi*, Tiparul tipografiei diecezane, Caransebeș, 1934.
- Goldiș, Vasile, *Despre problema naționalităților*, Editura Politică, București, 1976. (3)
- Hitchiss, Keith, *Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românescă din Transilvania 1860-1914*, București, 2001.
- Hitchiss, Keith, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1972.
- Hitchiss, Keith, *Românii 1774-1866*, București, 1998.
- Hitchiss, Keith, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1980.

- Georgescu, Ioan, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902), 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1928, Tipografia „Foaia poporului”
- Maior, Liviu, *Memorandul – Filosofia politico-istorică a petiționarismului românesc*, Editura Fundației Culturale Române, 1992.
- Marica, Em. , George, *Sociologia națiunii la Alexandru Mocioni și Aurel C. Popovici*, în “Viitorul social”, I, 1972.
- Memorandul 1892-1894. Ideologie și acțiune, politica românească, București, 1992.
- Mocioni, Alexandru, “Conștiința națională”, în Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, Fundația pentru literatură și artă, “Regele Carol II”, 1939
- Mocioni, Alexandru, “Problema vieții”, în “Monografia familie Mocioni”, Fundația pentru literatură și artă Regele Carol II, 1939.
- Mocioni, Alexandru, *Religiune și știință*, Studii asupra raporturilor, 1905.
- Mureșanu, Camil, *Interpretări ale conceptelor de națiune, naționalitate și minoritate națională*, în D. Prodan, *Puterea modelului*, [Coordonatori Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor], Centrul de studii transilvănene Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.
- Petean, Aurel, E, *Dr. Alexandru de Mocsonyi, 1841-1909 cu prilejul împlinirii a 25 ani de la moartea sa*, 1934, Tipografia Corvin, Lugoj.
- Retegan, Simion, *Dleța românească a Transilvaniei(1863-1864)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.
- Retegan, Simion, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Vesa, Vasile, *Conferința extraordinară a Partidului Național Român din Transilvania (23-24 iulie 1893)*, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968.